

JAGNA RITA SOBEL
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny
<https://orcid.org/0000-0002-1345-703X>

JAK BADAĆ IKONOGRAFIĘ ŚREDNIOWIECZNYCH PIECZĘCI PLEBANÓW ŚLĄSKICH?

HOW TO STUDY THE ICONOGRAPHY OF SILESIAN PARSONS' MEDIEVAL SEALS?

ABSTRACT: The paper presents the methodology of research on iconography of Silesian parsons' medieval seals. Discussed topics include iconosphere related to the parsons, typology of their seals and disciplines useful in studying representations found on those seals.

KEYWORDS: sigillography, seals, Silesia, parsons, iconography

Aż do ostatniej dekady minionego stulecia źródła sfragistyczne postrzegano w polskiej historiografii prawie wyłącznie w ich aspekcie prawnym. Doskonale widać to w definicji skonstruowanej przez autorów podręcznika sfragistyki z 1960 r., według których pieczęć „jest znakiem rozpoznawczo-własnościowym określonej osoby fizycznej lub prawnej, wyciśniętym za pomocą twardego stempla w odpowiedniej masie plastycznej lub farbie, a pełniącym rolę świadectwa wiarygodności i mocy prawnej, wykładnika woli jego właściciela, jak również środka kontrolującego i zabezpieczającego nienaruszalność zamkniętego nią pisma lub przedmiotu”¹. Dostrzegano w niej zatem jedynie funkcje prawne pieczęci, pomijając rolę odgrywaną przez cechy zewnętrzne *sigillum*, a szczególnie eksponowane na nim wyobrażenie. Jako pierwszy zwrócił na nie uwagę dopiero w 1993 r.

¹ *Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960, s. 59.

Zenon Piech, nazywając pełnioną przez nie funkcję „informacyjną” lub „propagandową”². Historyk ten opublikował następnie kilka prac na temat ikonografii historycznej³. Jego spostrzeżenia dały w naszej historiografii asumpt do podjęcia badań nad ikonografią źródeł sfragistycznych⁴.

² Zenon Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 11.

³ *Idem*, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii*, [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. Mieczysław Rokosz, Kraków 1995, s. 119–141; *idem*, *Znak jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 2, red. Jacek Staszewski, Gdańsk–Toruń 1995, s. 245–258; *idem*, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187–201; *idem*, *Prawda, konwencja i treści ideowe w polskich źródłach ikonograficznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, No 1249, „Prace historyczne”, z. 128, Kraków 2001, s. 9–31; *idem*, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, [w:] *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. Marcin Fabiański, Warszawa 2005, s. 19–36; *idem*, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), s. 21–87.

⁴ Spośród licznych prac skupiających uwagę na napieczętej ikonografii warto wymienić m.in.: Przemysław Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII–I. połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 11–29; *idem*, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 73–88; Marek L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemieńskich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, [w:] *Pieczęć w Polsce*, s. 31–37; *idem*, *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 49–66; *idem*, *Pieczęć Ottona von Kittlitz. Osobliwy zabytek sfragistyki rycerskiej z końca XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 65 (2010), 1, s. 3–20; *idem*, *Śląskie baktriany. Próba interpretacji symboliki wielbłąda w heraldyce rycerstwa śląskiego na przykładzie czternastowiecznych pieczęci rodzin von Exau i von Grebelwitz*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 3 (7) (2011), s. 66–76; *idem*, *Rogi, haki czy widlaki? O właściwą postać herbu śląskich Landeskronów w średniowieczu, czyli raz jeszcze o sfragistycę w służbie heraldyki*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 413–433; Janusz Łosowski, *Pieczęcie starostów chełmskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, [w:] *Pieczęć w Polsce*, s. 147–170; Tomasz Panfil, *Jeleń w herbie województwa lubelskiego. Próba interpretacji najstarszych wyobrażeń napieczętych*, [w:] *Pieczęć w Polsce*, s. 217–225; Beata Marcisz[-Czapla], *Ikonografia pieczęci cechowych miasta Wrocławia (XV–XIX w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce*, s. 227–248; *eadem*, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, [w:] *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. Marek L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89–107; Ilona Matejko, *Treści symboliczne w XIII-wiecznej sfragistycy książąt śląskich*, [w:] *Opuscula archaeologica. Opera dedicata in professorem Thaddeum Malinowski*, red. Wojciech Dzieduszycki, Zielona Góra 2007, s. 263–272; Agnieszka Tomaszewska, *Ikonografia pieczęci cechowych (XV–XIX w.) w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie*, [w:] *Wokół znaków i symboli*, s. 107–121; Ewa Kozaczkiewicz, *Ikonografia średniowiecznych pieczęci krakowskich kanoników katedralnych*, [w:] *Kultura religijna*

W nurt ten wpisuje się także niniejszy artykuł. Jego celem jest bowiem zaprezentowanie warsztatu badacza ikonografii pieczęci plebanów śląskich z czasów przedhusyckich (do 1419 r.), będących do niedawna słabo rozpoznanym działem sfragistyki. Podstawę pracy stanowią 72 sigilla proboszczów posługujących na Śląsku, zebrane przeze mnie w czasie kilkuletniej kwerendy m.in. w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Archiwum Państwowym w Raciborzu (oddział Archiwum Państwowego w Katowicach), Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu, Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kłodzku, Narodnim Archiwu w Pradze czy Státním okresním archivu w Opawie. Szkic ten nie będzie jednak szczegółowym studium wybranych przykładów wyobrażeń napieczętych używanych przez proboszczów ze Śląska, lecz refleksją na temat metod badawczych pozwalających właściwie odczytać treści symboliczne wspomnianych przekazów obrazowych.

Stan badań nad średniowiecznymi *sigillami* plebanów śląskich opisałam szeroko we wcześniejszych publikacjach⁵. W tym miejscu – powtarzając jedynie zawarte w nich najważniejsze spostrzeżenia – należy stwierdzić, że do niedawna pieczęcie proboszczów nie były w Polsce przedmiotem szerszych studiów, o czym świadczą lakoniczne wzmianki na ich temat powtarzane w kolejnych syntezach sfragistyki, nauk pomocniczych historii i archiwistyki⁶. Ożywienie w tej dziedzinie

i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku, red. Wiktor Szyborski, Janusz Kozioł, Tarnów 2011, s. 123–151; Tomasz Kałuski, Ilona Matejko, *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiekanatu głogowskiego (XVIII–XX w.)*, [w:] *Wieża w sfragistyce i heraldyce polskiej*, red. Agnieszka Gut, Paweł Gut, Warszawa 2012, s. 149–170; Paweł Stróżyk, *O możliwych inspiracjach ikonografii niektórych pieczęci Piastów w XIII wieku*, [w:] *Dawne pieczęcie*, s. 255–266; Agnieszka Kuś, *Notariusze jako interpretatorzy przedstawień napieczętych. Uwagi nad metodologią badań ikonograficznych w sfragistyce*, [w:] *Dawne pieczęcie*, s. 267–284; Marcin Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Dawne pieczęcie*, s. 327–412; Tomasz Kałuski, *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, [w:] *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, t. 2, red. Marcin Starzyński, Dariusz Tabor, Kraków 2018 (Cistercium Mater Nostra. Studia et documenta, 5), s. 395–415; *idem*, *Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiążu – chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy*, „Studia Źródłoznawcze”, 59 (2021), s. 25–38.

⁵ Jagna Rita Sobel, *Pieczęcie proboszczów – zapomniany dział sfragistyki. Przyczynek do badań nad pieczęciami kleru parafialnego na przykładzie pięciu sigillów śląskich plebanów z początku XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 75 (2020), 1, s. 32–39; *eadem*, *Sceny biblijne na średniowiecznych pieczęciach śląskich proboszczów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022), s. 416–417; *eadem*, *Zmienność pieczęci proboszczów śląskich kościołów parafialnych w średniowieczu (do 1419 roku)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 14 (18) (2022), s. 57–59.

⁶ *Sfragistyka*, s. 215–216; Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 77; Kazimiera Chojnacka, *Opracowywanie pieczęci*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. Stanisław Nawrocki, Stanisław Sierpowski, Poznań 2004, s. 109; Robert Romuald Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2011, s. 45–46. O pieczęciach proboszczów nie wspomina natomiast autor

przyniosły dopiero ostatnie lata, czemu wyraz dały artykuły pióra Leszka Krudysza⁷ oraz piszącej te słowa⁸. Niewiele lepiej badania nad sfragistyką plebańską przedstawiają się w historiografii niemieckiej, czeskiej i słowackiej⁹, w których dopiero od lat 90. minionego stulecia powstawać zaczęły pierwsze artykuły o charakterze analitycznym¹⁰. Dziedzina tą zainteresował się w ostatnim czasie także rumuński historyk Alexandru Ștefan¹¹. W kwestii *sigillów* należących *stricto* do śląskich plebanów wypowiadali się dotąd, jeszcze przed II wojną światową,

wykorzystywanego wspólnie w dydaktyce akademickiej podręcznika nauk pomocniczych historii Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012, s. 623.

⁷ Leszek Krudysz, *A Unique 14th Seal-Matrix from Gieblo, Zawiercie District*, „Archaeologia Polona”, 59 (2021), s. 139–154.

⁸ Sobel, *Pieczęcie proboszczów*, s. 29–72; *eadem*, *Sceny biblijne*, s. 413–438; *eadem*, *Zmienność pieczęci*, s. 56–82; *eadem*, *Z badań nad średniowiecznymi pieczęciami proboszczów śląskich kościołów parafialnych. Typologia – projekt katalogu – przykład sigillum Jakuba Engilgeriego*, [w:] *Pieczęcie w archiwach, bibliotekach i muzeach. Charakterystyka zbiorów, metody opracowania, konserwacja*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Jagoda Jankowska, Warszawa 2023, s. 319–340.

⁹ Wilhelm Ewald, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972], s. 219; Jarmila Krejčíková, Tomáš Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 63–67; Tomáš Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998, s. 248; Andrea Stieldorf, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004 (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften, 2), s. 72; Karel Maráz, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 97, 99, 104.

¹⁰ Michael Gosmann, *Ein Siegelstempel des Pfarrers von Hüsten (um 1300) im Arnsberger Stadtarchiv*, „Jahrbuch Hochsauerlandkreis. Berichte, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte”, 8 (1992), s. 37–39; Enno Bünz, *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*, [w:] *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, hrsg. von Gabriela Signori unter Mitarbeit von Gabriel Stoukalov-Pogodin, Darmstadt 2007, s. 31–43; *idem*, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.–16. Jahrhundert*, Tübingen 2017 (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, 96), s. 334–351 (rozdział pt. *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*); *idem*, Petr Kubín, „*Sigillum Petri plebani de Glathovia*”. *Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 50 (2004), s. 35–45; Karel Maráz, *K pečeti farního kléru v českých zemích v letech 1283–1310*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Pavel Krafl, Praha 2008 (Opera Instituti historici Pragrae, series C – Miscellanea, 19), s. 623–629; Miroslav Glejtek, *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*, Hradec Králové 2013, s. 181–182; *idem*, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.–16. storočie)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125), s. 56.

¹¹ Alexandru Ștefan, *Der Siegelstempel und die Siegel des Kronstädter Pfarrers Johannes Reudel*, „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 41 (112) (2018), s. 33–41; *idem*, *Practici sigilare în mediul parohial brașovean din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, [w:] *Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV–XVIII)*, ed. Monica Dejan cu cuvânt înainte de Maria Magdalena Szekely, Suceava 2020, s. 45–56; *idem*, *Seals of Transylvanian Saxon Parish Priests from the First Half of the 16th Century*, [w:] *Common Man, Society and Religion in the 16th century. Piety, morality and discipline in the Carpathian Basin*, ed. Ulrich A. Wien, Göttingen 2021 (Refo 500 Academic Studies, 67), s. 65–77.

Helene Krahmer¹² oraz – najszerzej – Marian Gumowski¹³, opierając jednak swoje spostrzeżenia na zbyt szczupłej bazie źródłowej.

Jak zatem badać ikonografię średniowiecznych pieczęci proboszczów śląskich? Jakie pytania należałoby stawiać tym źródłom? Jaki zasób informacji o przeszłości można z nich pozyskać? Wskazówką w odpowiedzi na te pytania powinna być metoda ikonografii historycznej sformułowana przez Z. Piecha, według którego „historyka będzie interesować w źródle ikonograficznym przede wszystkim jego zawartość informacyjna oraz stopień wierności przekazu”¹⁴. Ponadto trzeba mieć też na względzie dwie istotne okoliczności dotyczące źródeł sfragistycznych. Po pierwsze, źródła te ze względu na swój obrazowy charakter wywierały w epoce, w której powstały, o wiele silniejszy wpływ na odbiorcę (widza) aniżeli obecnie. Wynika to bowiem z faktu, iż w społeczeństwach średniowiecznych, złożonych w znakomitej większości z ludzi niepiśmiennych, obraz „wypełniał [...], wraz z komunikacją oralną, braki wynikające z powszechnej początkowo nieznajomości pisma”, a przez to zajmował ważne miejsce w systemie komunikacyjnym epoki¹⁵. Po drugie, wyobrażenie napieczątne pełnić miało nie tylko funkcję rozpoznawczo-własnościową dysponenta stempla, ale również służyć wyrażeniu istotnych dla niego treści, cech i wartości, które chciał on za pośrednictwem swojej pieczęci zakomunikować odbiorcom¹⁶.

Zacznijmy od przedstawienia możliwych inspiracji ikonograficznych, z których mógł czerpać pleban, zlecając sporządzenie swojego typariusza. Konieczne jest tutaj nakreślenie otaczającej go ikonosfery, a więc ogółu dostępnych mu przekazów obrazowych¹⁷. Ikonosferę tę przedstawiłam już w innym miejscu, stąd ograniczę się tu jedynie do przywołania najważniejszych potrzeb¹⁸. Opisać można ją obrazowo jako cztery poszerzające się kręgi wpisane koncentrycznie w siebie. Otaczają one osobę średniowiecznego proboszcza, który stoi w najmniejszym z nich. Na krąg mu najbliższy, który określić można mianem osobistego, składały się

¹² Helene Krahmer, *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 69 (1935), s. 1–39.

¹³ Marian Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 314–317.

¹⁴ Piech, *Źródła ikonograficzne*, s. 189.

¹⁵ *Ibidem*, s. 190.

¹⁶ *Idem*, *Ikongrafia pieczęci Piastów*, s. 11–12; *idem*, *Pieczęć jako źródło, passim*.

¹⁷ *Idem*, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, s. 26.

¹⁸ Sobel, *Pieczęcie proboszczów*, s. 41–44; *eadem*, *Sceny biblijne*, s. 417–419.

znaki rozpoznawczo-własnościowe dysponenta, przede wszystkim jego rodzinny herb. Drugi, będący lokalnym – czy raczej parafialnym – obejmował ikonografię kościoła parafialnego, w którym pleban-właściciel pieczęci pełnił posługę duszpasterską, często związaną z jego *patrocinium*. Istotne miejsce zajmować musiały w nim obrazy wypełniające przestrzeń tego kościoła, przede wszystkim obraz ołtarzowy¹⁹. Trzeci krąg, symbolizujący poziom regionalny (diecezjalny), wypełniała ikonografia związana ze świętym patronem diecezji, a także osobą biskupa. Od strony świeckiej dopełniać ją mogła ikonografia książęca, rycerska oraz miejska. Do ostatniego, najszerszego, kręgu, który nazwać można ogólnym, zaliczyć trzeba całokształt przekazów obrazowych składających się na ikonografię całej średniowiecznej chrześcijańskiej Europy, czerpiących z jej tradycji i uniwersalnych kodów kulturowych. Zaznaczyć przy tym trzeba, iż kręgi te przenikały się wzajemnie, przy czym poziomy wyższe pozostawały inspiracją dla niższych i dostarczały im tworzywa w postaci wzorców ikonograficznych oraz powszechnie znanej i czytelnej symboliki. Ich nośnikami były nie tylko tłoki pieczętnie i ich odciski, ale ogół dostępnych przekazów obrazowych obecnych na monetach, nagrobkach i rzeźbach, w architekturze i malarstwie (we wszelkich jego formach), słowem – wszystkie przedmioty, na których były obecne obrazy komunikujące określone treści²⁰.

Do wyodrębnionych poziomów przypisać można poszczególne grupy pieczęci o wspólnych typach wyobrażeń. Zabieg ten pozwoli następnie dobrać właściwe metody badawcze do odpowiednich typów. I tak w proponowanej typologii *sigillów* proboszczowskich wyróżniam pieczęcie ze znakami osobistymi dysponentów, pieczęcie ze znakami zakonnymi, pieczęcie z motywami hagiograficznymi, a także dwa podtypy mieszane pieczęci z motywami hagiograficznymi i znakami osobistymi dysponenta oraz pieczęci z motywami hagiograficznymi i znakami zakonnymi²¹. Pierwsza z wymienionych grup plasuje się w kręgu ikonografii osobistej

¹⁹ O roli ołtarza w przestrzeni liturgicznej kościoła zob. Patrycja Łobodzińska, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, [w:] *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt, Dariusz Galewski, Wrocław 2019, s. 121–122. Zob. też Monika Jakubek-Raczkowska, *Obrazy w przestrzeni liturgicznej miejskich kościołów parafialnych w średniowiecznych Prusach. Przegląd funkcji*, [w:] *Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w.*, red. Radosław Biskup, Andrzej Radziwiński, Toruń 2015 (*Ecclesia Clerusque Temporibus Medii Aevi*, 4), s. 173–204.

²⁰ Piech, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, s. 26; *idem*, *Pieczęć jako źródło*, s. 76–77.

²¹ Szerzej na temat typologii pieczęci plebańskich zob. Sobel, *Z badań nad średniowiecznymi pieczęciami proboszczów*, s. 324–329.

dysponenta, gdyż są to przeważnie pieczęcie herbowe, względnie inicjałowe lub monogramowe, eksponujące pierwszą literę imienia właściciela. *Sigilla* ze znakami zakonnymi zaliczyć trzeba do poziomu ikonografii ogólnej, gdyż reprezentują one emblematy wspólne dla całego zakonu, rozwinięte często w jego ogólnoeuropejskiej kulturze. Bardzo bogatą grupę stanowią pieczęcie z motywami hagiograficznymi, ponieważ spotykamy wśród nich zarówno wizerunki samych świętych, jak i ich symboli lub atrybutów. Zdarzają się w tym typie także przedstawienia scen zaczerpniętych z Pisma Świętego. Do przypisania odcisków z tej grupy do konkretnego poziomu ikonosfery konieczna jest znajomość kontekstu, w jakim powstały, a więc *patrocinium* kościoła parafialnego, w którym posługiwał pleban-dysponent takiego typariusza. Jeśli bowiem interesujący nas tłok ukazywał świętego patrona parafii, to inspiracją przy jego projektowaniu pozostawała ikonografia parafialna. Jeśli był to patron diecezji, wówczas wskazówek poszukiwać należy w poziomie regionalnym (diecezjalnym). Jeśli jednak wszelkie związki z wymienionymi dwoma poziomami nie są dostrzegalne, to zabytek ewidentnie wpisuje się w poziom ikonografii ogólnej. Zdarzają się również przypadki, kiedy na jednej pieczęci widoczne są odwołania do kilku kręgów ikonosfery, czego świadectwem są wspomniane wyżej podtypy mieszane.

Jakie zatem metody badawcze należy stosować, badając poszczególne typy pieczęci? Zaczniemy od *sigillów* ze znakami osobistymi. Ze względu na występującą w nim powszechność wyobrażeń heraldycznych nieodzowna okazuje się tu znajomość heraldyki. Nauka ta pomaga tutaj w przypisaniu eksponowanego herbu do konkretnej rodziny. Ze względu na to, iż wielu proboszczów na Śląsku rekrutowało się ze stanu rycerskiego (acz przy rosnącym od początku XIV stulecia udziale mieszczaństwa²²), pomocna w identyfikacji ich znaków okazuje się monumentalna praca Marka L. Wójcika, będąca swego rodzaju herbarzem szlachty śląskiej²³. Pomocny będzie również herbarz Józefa Szymańskiego, aby zbadać, czy korzeni przedstawionych na interesujących nas artefaktach znaków nie należy przypadkiem szukać w heraldyce rycerstwa polskiego²⁴.

²² Kazimierz Doła, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9), s. 77; Andrzej Radziwiński, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, [w:] *idem*, *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 139.

²³ Marek L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1–2, Kraków–Wrocław 2018.

²⁴ Józef Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.

Badania heraldyczne wspomagać należy genealogicznymi, stąd niezbędne jest sięgnięcie w ich trakcie do wydawnictw omawiających związki genealogiczne średniowiecznego społeczeństwa (w tym wypadku rycerstwa i mieszczaństwa) śląskiego pióra Marka Cetwińskiego²⁵, Mateusza Golińskiego²⁶, Tomasza Jurka²⁷, Gerharda Pfeiffera²⁸, Oskara Puscha²⁹, Ulricha Schmilewskiego³⁰ oraz Macieja Woźnego³¹. Przydatne będą również prace z zakresu prozopografii ludzi śląskiego Kościoła katolickiego autorstwa Stanisława Jujeczki³² i Ewy Wólkiewicz³³.

W przypadku typu pieczęci ze znakami zakonnymi nieodzowna staje się znajomość zakonnej eblematyki oraz heraldyki, w tym jej historii i rozwoju. Doskonale widać to na przykładzie *sigillum* Marcina, proboszcza w Osinie Wielkiej, z 1312 r.³⁴, eksponującym heraldyczną lilię, będącą protoheraldycznym godłem zakonu cystersów³⁵. W identyfikacji symboli zakonnych pomocna być może publikacja Wacława Kolaka i Józefa Mareckiego³⁶.

Rozbudowanego warsztatu wymagają pieczęcie z motywami hagiograficznymi. Konieczna okazuje się tu wiedza z zakresu historii sztuki, przede wszystkim

²⁵ Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 210); *idem*, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 229). Zob. też Rościsław Żerelik, *Biogramy rycerstwa śląskiego. Uzupełnienia*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 44 (1989), s. 459–473.

²⁶ Mateusz Goliński, *Biogramy mieszczan wrocławskich do końca XIII wieku*, Wrocław 1995 (Prace Historyczne Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, nr 18).

²⁷ Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych, Prace Komisji Historycznej, t. 54).

²⁸ Gerhard Pfeiffer, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Breslau 1929 (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, Bd. 30).

²⁹ Oskar Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd. 1–5, Dortmund 1986, 1987, 1988, 1990, 1991.

³⁰ Ulrich Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001 (Wissenschaftliche Schriften des Vereins für Geschichte Schlesiens, Bd. 5).

³¹ Maciej Woźny, *Rycerstwo opolskie do połowy XV wieku*, Katowice 2020.

³² Stanisław Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006.

³³ Ewa Wólkiewicz, *Proletariusze modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020.

³⁴ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 88 nr 48 (74a).

³⁵ Marek L. Wójcik, *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, Warszawa 2004, s. 46–47.

³⁶ Wacław Kolak, Józef Marecki, *Leksykon godel zakonnych*, Łódź 1994.

sposobu przedstawiania licznie występujących na tych zabytkach postaci świętych i ich atrybutów. Pomocne w ich identyfikacji może być niemieckie ośmiotomowe wydawnictwo *Lexikon der christlichen Ikonographie*³⁷. Badając ukazane na tych zabytkach symbole chrześcijańskie, warto natomiast sięgnąć do książki J. Mareckiego i Lucyny Rotter³⁸. Nieodzowne będą także publikacje Dorothei Forstner³⁹ i Stanisława Kobielusa⁴⁰. *Sigilla* eksponujące sceny biblijne rozpatrywać z kolei trzeba na płaszczyźnie teologicznej, odwołując się do przedstawionych na nich wydarzeń z Pisma Świętego⁴¹.

Wreszcie w badaniu wszystkich wyodrębnionych typów pieczęci nie należy tracić z pola widzenia nauki o znakach, czyli semiotyki, która w ostatnich latach coraz częściej jest stosowana w badaniach sfragistycznych⁴². W jej ramach *sigillum* ze swoim wyobrażeniem traktowane jest jako znak, stworzony przez określonego nadawcę i skierowany do odbiorcy. Pozwala ona również na płaszczyźnie pola semantycznego rozpatrywać znaczenie odpowiednich miejsc na polu pieczęci, np. miejsca przeznaczonego na postać adoranta, umieszczanego zwykle na dole pod wizerunkiem świętego patrona.

Aby nie pozostawać jedynie w sferze teoretycznych rozważań, pozwolę sobie zaprezentować zastosowanie nakreślonych tutaj refleksji na konkretnym przykładzie, za który posłuży pieczęć należąca do Hermana von Sulza, plebana w Studnicy, zachowana przy dyplomie z 29 XI 1382 r.⁴³ W ostroowalnym polu ukazuje ona ukoronowaną Matkę Bożą w długiej szacie i z Dzieciątkiem Jezus na rękę z nimbami wokół głów. Postaci otaczają po bokach dwie ulistnione wici roślinne.

³⁷ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1, 2, 3, 4, hrsg. von Engelbert Kirchsbaum; Bd. 5, 6, 7, 8, hrsg. von Wolfgang Braunsfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1974, 1976.

³⁸ Józef Marecki, Lucyna Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013.

³⁹ Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przekł. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, wybór ilustr. i komentarz Tamara Łozińska, Warszawa 2001.

⁴⁰ Stanisław Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002; *idem*, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006.

⁴¹ Zob. Sobel, *Sceny biblijne, passim*.

⁴² Tomasz Kałuski, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, [w:] *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska, Warszawa 2016, s. 14–17.

⁴³ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Dokumenty oznaczone sygnaturami chronologicznymi, 29 XI 1382.

W niszy poniżej nich umieszczony został hełm rycerski skierowany w prawą (heraldycznie) stronę ze spływającą zeń z tyłu chustą, zwieńczony trzema piórami. Wryta majuskułą gotyką legenda *sigillum* głosi natomiast: S hERMAN(i) DE / SVLCZ [PL(e)BA(ni)]⁴⁴. Rozpoczynając badania nad ikonografią tego zabytku, należy ustalić, z jakiego poziomu ikonosfery czerpał pleban, dobierając obecne na nim wyobrażenie. W tym celu trzeba sprawdzić, czy eksponowany na nim wizerunek odwołuje się do *patrocinium* parafii. Jak podaje Hermann Neuling, erygowany na przełomie XIII i XIV stulecia kościół w Studnicy (niem. Steudnitz) nosił wezwanie św. Stefana, a więc niezwiązane z ikonografią interesującego nas artefaktu⁴⁵. Koncept Matki Bożej z Dzieciątkiem został zatem zaczerpnięty z poziomu ikonosfery ogólnej i miał zapewne na celu wyrażenie osobistej pobożności dysponenta. W jaki jednak sposób zaznaczył on swój związek z Maryją i Jej Synem? Odpowiedzi na to pytanie udzielić może analiza semiotyczna elementu wyobrażenia w dolnej strefie pola pieczęci. W przestrzeni tej, bezpośrednio pod wizerunkiem świętego lub pod odgraniczającym od niego elementem architektonicznym, umieszczano zazwyczaj postacie adorantów (np. na młodszym *sigillum* świdnickiego plebana Jakuba Engilgeriego⁴⁶) lub osobiste herby właścicieli stempli (np. na pieczęci Jana Bawdego, proboszcza w Legnicy⁴⁷). Na odcisku Hermana widnieje natomiast rycerski hełm, który przez umiejscowienie u dołu pola pieczętnego przejął miał funkcje semiotyczne pełnione przez adorantów i tarcze herbowe, a więc symboliczną reprezentację dysponenta tłoka oddanego ukazanemu na pieczęci świętemu. Zastąpienie herbu hełmem jest natomiast wykwitem śląskiej tradycji heraldycznej, która w sfragistyce rycerskiej dopuszczała wymienne stosowanie herbów i hełmów⁴⁸. Ponadto sam hełm, przez swoje militarne konotacje, jednoznacznie podkreślał rycerski rodowód proboszcza Hermana. Okalające

⁴⁴ Edycji inskrypcji napieczętniej dokonuję, stosując zasady sformułowane w pracy: *Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętniej*, [w:] *Opracowanie materiałów sfragistycznych. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Warszawa 2020, s. 159–163.

⁴⁵ Hermann Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 310.

⁴⁶ Sobel, *Zmienność pieczęci*, s. 71, nr 6.

⁴⁷ *Eadem*, *Sceny biblijne*, s. 430.

⁴⁸ Marek L. Wójcik, *Od hełmu do herbu – przyczynek do badań nad heraldyzacją znaku rycerstwa śląskiego*, [w:] *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011 (II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne), s. 251–271.

Matkę Bożą na jego pieczęci roślinne wici postrzegać natomiast trzeba jako element czysto dekoracyjny⁴⁹.

Badania ikonografii średniowiecznych pieczęci proboszczów niewątpliwie muszą mieć interdyscyplinarny charakter. W ich praktyce konieczne jest zastosowanie zarówno tradycyjnych nauk pomocniczych historii, takich jak: heraldyka i genealogia, jak i bardziej odległych dyscyplin w rodzaju teologii, historii sztuki czy semiotyki. Tylko umiejętne ich dobranie, właściwe do typu analizowanego zabytku, zapewnić może powodzenie prowadzonych dociekań.

Fot. 1. Pieczęć Hermana von Sulz, proboszcza w Studnicy, z 29 XI 1382 r.
(fot. J.R. Sobel)

SUMMARY

The paper discusses the methodology of research concerning iconography of Silesian parsons' medieval seals. Reflection on this subject begins with an analysis of iconosphere related to the parsons, which could be a source of inspiration for the parish priests in creating their seals. Consequently, dividing the said iconosphere into appropriate levels allows for discerning separate types of parsons' seals and thus formulating their typology. In turn, studying each type of seal depictions requires employing different research methods; therefore, further part of the article outlines the disciplines useful in such inquiries. The paper is complemented with an example of using the above methods to analyse the seal of Hermann von Sulz, parson of Studnica, from 1382.

⁴⁹ Por. Wiszewski, *Elementy natury*, s. 78.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
Dokumenty oznaczone sygnaturami chronologicznymi, 29 XI 1382.
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Rep. 88 nr 48 (74a).
- Bünz Enno, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.–16. Jahrhundert*, Tübingen 2017 (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, 96).
- Bünz Enno, *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*, [w:] *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, hrsg. von Gabriela Signori unter Mitarbeit von Gabriel Stoukalov-Pogodin, Darmstadt 2007, s. 31–43.
- Bünz Enno, Kubín Petr, „*Sigillum Petri plebani de Glathovia*”. *Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 50 (2004), s. 35–45.
- Cetwiński Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 210).
- Cetwiński Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 229).
- Chojnacka Kazimiera, *Opracowywanie pieczęci*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. Stanisław Nawrocki, Stanisław Sierpowski, Poznań 2004, s. 94–113.
- Dola Kazimierz, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9).
- Ewald Wilhelm, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972].
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przekł. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, wybór ilustr. i komentarz Tamara Łozińska, Warszawa 2001.
- Glejtek Miroslav, *Stredoveká cirkevná pečat'. Prameň kresťanskej ikonografie*, Hradec Králové 2013.
- Glejtek Miroslav, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.–16. storočie)*, [w:] *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. Piotr Pokora, Marcin Hlebionek, Tomasz Kałuski, Poznań 2016 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 125), s. 47–62.
- Goliński Mateusz, *Biogramy mieszczan wrocławskich do końca XIII wieku*, Wrocław 1995 (Prace Historyczne Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, nr 18).
- Gosmann Michael, *Ein Siegelstempel des Pfarrers von Hüsten (um 1300) im Arnsberger Stadtarchiv*, „Jahrbuch Hochsauerlandkreis. Berichte, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte”, 8 (1992), s. 37–39.
- Gumowski Marian, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.

- Gumowski Marian, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 247–440.
- Jakubek-Raczkowska Monika, *Obrazy w przestrzeni liturgicznej miejskich kościołów parafialnych w średniowiecznych Prusach. Przegląd funkcji*, [w:] *Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w.*, red. Radosław Biskup, Andrzej Radziwiński, Toruń 2015 (Ecclesia Clerusque Temporibus Medii Aevi, 4), s. 173–204.
- Jujeczka Stanisław, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006.
- Jurek Tomasz, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych, Prace Komisji Historycznej, t. 54).
- Kałuski Tomasz, *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, [w:] *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, t. 2, red. Marcin Starzyński, Dariusz Tabor, Kraków 2018 (Cistercium Mater Nostra. Studia et documenta, 5), s. 395–415.
- Kałuski Tomasz, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, [w:] *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska, Warszawa 2016, s. 11–19.
- Kałuski Tomasz, *Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiżu – chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy*, „Studia Źródłoznawcze”, 59 (2021), s. 25–38.
- Kałuski Tomasz, Matejko Ilona, *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiaconatu głogowskiego (XVIII–XX w.)*, [w:] *Wieś w sfragistyce i heraldyce polskiej*, red. Agnieszka Gut, Paweł Gut, Warszawa 2012, s. 149–170.
- Kobielus Stanisław, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- Kobielus Stanisław, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006.
- Kolak Waclaw, Marecki Józef, *Leksykon godeł zakonnych*, Łódź 1994.
- Kozaczekiewicz Ewa, *Ikonografia średniowiecznych pieczęci krakowskich kanoników katedralnych*, [w:] *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. Wiktor Szymborski, Janusz Kozioł, Tarnów 2011, s. 123–151.
- Krahmer Helene, *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 69 (1935), s. 1–39.
- Krejčík Tomáš, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998.
- Krejčíková Jarmila, Krejčík Tomáš, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.
- Krudysz Leszek, *A Unique 14th Seal-Matrix from Giebło, Zawiercie District*, „Archaeologia Polona”, 59 (2021), s. 139–154.
- Kufel Robert Romuald, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2011.

- Kuś Agnieszka, *Notariusze jako interpretatorzy przedstawień napieczętych. Uwagi nad metodologią badań ikonograficznych w sfragistyce*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 267–284.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1, 2, 3, 4, hrsg. von Engelbert Kirchsbaum; Bd. 5, 6, 7, 8, hrsg. von Wolfgang Braunfels, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1974, 1976.
- Łobodzińska Patrycja, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, [w:] *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt, Dariusz Galewski, Wrocław 2019, s. 121–131.
- Łosowski Janusz, *Pieczęcie starostów chełmskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 147–170.
- Maráz Karel, *K pečetím farního kléru v českých zemích v letech 1283–1310*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Pavel Krafl, Praha 2008 (Opera Instituti historici Pragae, series C – Miscellanea, 19), s. 623–629.
- Maráz Karel, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014.
- Marcisz Beata, *Ikonografia pieczęci cechowych miasta Wrocławia (XV–XIX w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 227–248.
- Marcisz-Czapla Beata, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, [w:] *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. Marek L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89–107.
- Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013.
- Matejko Ilona, *Treści symboliczne w XIII-wiecznej sfragistyce księztw śląskich*, [w:] *Opuscula archaeologica. Opera dedicata in professorem Thaddeum Malinowski*, red. Wojciech Dzieduszycki, Zielona Góra 2007, s. 263–272.
- Neuling Hermann, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902.
- Panfil Tomasz, *Jeleń w herbie województwa lubelskiego. Próba interpretacji najstarszych wyobrażeń napieczętych*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 217–225.
- Pfeiffer Gerhard, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Breslau 1929 (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, Bd. 30).
- Piech Zenon, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii*, [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. Mieczysław Rokosz, Kraków 1995, s. 119–141.
- Piech Zenon, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.

- Piech Zenon, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, [w:] *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. Marcin Fabiański, Warszawa 2005, s. 19–36.
- Piech Zenon, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), s. 21–87.
- Piech Zenon, *Prawda, konwencja i treści ideowe w polskich źródłach ikonograficznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, No 1249, „Prace historyczne”, z. 128, Kraków 2001, s. 9–31.
- Piech Zenon, *Znak jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 2, red. Jacek Staszewski, Gdańsk–Toruń 1995, s. 245–258.
- Piech Zenon, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187–201.
- Pusch Oskar, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd. 1–5, Dortmund 1986, 1987, 1988, 1990, 1991.
- Radziwiński Andrzej, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, [w:] *idem, Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 109–146.
- Schmielewski Ulrich, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, Würzburg 2001 (Wissenschaftliche Schriften des Vereins für Geschichte Schlesiens, Bd. 5).
- Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960.
- Sobel Jagna Rita, *Pieczęcie proboszczów – zapomniany dział sfragistyki. Przyczynek do badań nad pieczęciami kleru parafialnego na przykładzie pięciu sigillów śląskich plebanów z początku XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 75 (2020), 1, s. 29–72.
- Sobel Jagna Rita, *Sceny biblijne na średniowiecznych pieczęciach śląskich proboszczów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022), s. 413–438.
- Sobel Jagna Rita, *Z badań nad średniowiecznymi pieczęciami proboszczów śląskich kościołów parafialnych. Typologia – projekt katalogu – przykład sigillum Jakuba Engelgeriego*, [w:] *Pieczęcie w archiwach, bibliotekach i muzeach. Charakterystyka zbiorów, metody opracowania, konserwacja*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Jagoda Jankowska, Warszawa 2023, s. 319–340.
- Sobel Jagna Rita, *Zmienność pieczęci proboszczów śląskich kościołów parafialnych w średniowieczu (do 1419 roku)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 14 (18) (2022), s. 56–82.
- Stieldorf Andrea, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004 (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften, 2).

- Stróżyk Paweł, *O możliwych inspiracjach ikonografii niektórych pieczęci Piastów w XIII wieku*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 255–266.
- Szymański Józef, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
- Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012.
- Szymoniak Marcin, *Pieczęcie klasztoru bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 327–412.
- Ștefan Alexandru, *Der Siegelstempel und die Siegel des Kronstädter Pfarrers Johannes Reudel*, „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 41 (112) (2018), s. 33–41.
- Ștefan Alexandru, *Seals of Transylvanian Saxon Parish Priests from the First Half of the 16th Century*, [w:] *Common Man, Society and Religion in the 16th century. Piety, morality and discipline in the Carpathian Basin*, ed. Ulrich A. Wien, Göttingen 2021 (Refo 500 Academic Studies, 67), s. 65–77.
- Ștefan Alexandru, *Practici sigilare în mediul parohial brașovean din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, [w:] *Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV–XVIII)*, ed. Monica Dejan cu cuvânt înainte de Maria Magdalena Szekely, Suceava 2020, s. 45–56.
- Tomaszewska Agnieszka, *Ikonomia pieczęci cechowych (XV–XIX w.) w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 107–121.
- Wiszewski Przemysław, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 73–88.
- Wiszewski Przemysław, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII–I. połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 11–29.
- Woźny Maciej, *Rycerstwo opolskie do połowy XV wieku*, Katowice 2020.
- Wójcik Marek L., *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, Warszawa 2004, s. 43–58.
- Wójcik Marek L., *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 49–66.
- Wójcik Marek L., *Od hełmu do herbu – przyczynek do badań nad heraldyzacją znaku rycerstwa śląskiego*, [w:] *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. Wojciech Drelicharz, Zenon Piech, Warszawa 2011 (II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne), s. 251–271.

- Wójcik Marek L., *Pieczęcie cystersów jemiełnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. Piotr Dymmel, Lublin 1998, s. 31–37.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1–2, Kraków–Wrocław 2018.
- Wójcik Marek L., *Pieczęć Ottona von Kittlitz. Osobliwy zabytek sfragistyki rycerskiej z końca XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 65 (2010), 1, s. 3–20.
- Wójcik Marek L., *Rogi, haki czy widlaki? O właściwą postać herbu śląskich Landeskronów w średniowieczu, czyli raz jeszcze o sfragistyce w służbie heraldyki*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 413–433.
- Wójcik Marek L., *Śląskie baktriany. Próba interpretacji symboliki wielbłąda w heraldyce rycerstwa śląskiego na przykładzie czternastowiecznych pieczęci rodzin von Exau i von Grebelwitz*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 3 (7) (2011), s. 66–76.
- Wólkiewicz Ewa, *Proletariusze modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020.
- Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętniej, [w:] *Opracowanie materiałów sfragistycznych. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebione, Warszawa 2020, s. 159–163.
- Żerelik Rościsław, *Biogramy rycerstwa śląskiego. Uzupełnienia*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 44 (1989), s. 459–473.

O AUTORCE

Jagna Rita Sobel – lic. historii (2022 r.), studentka w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, członkini poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Heraldycznego oraz Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii. Trzykrotna stypendystka Stypendium Ministra Edukacji i Nauki dla studentów za znaczące osiągnięcia naukowe na rok akademicki 2021/2022, 2022/2023 i 2023/2024. Jej zainteresowania naukowe obejmują historię ziem polskich (w szczególności Śląska) w średniowieczu oraz nauki pomocnicze historii, w tym przede wszystkim sfragistykę i dyplomatykę. Autorka *Katalogu pieczęci proboszczów śląskich kościołów parafialnych do 1419 roku* (w druku). Obecnie prowadzi badania nad śląską sfragistyką plebańską w średniowieczu oraz dyplomatyką i kancelarią biskupa wrocławskiego Henryka z Wierzbnej. Adres: 315680@uwr.edu.pl

